

nečného i všeobecného v súčasnej buržoáznej filozofii poukazuje autor na nesprávny prístup, resp. ignorovanie marxistického riešenia problému vzájomnej spätosti jedinečného a všeobecného, ktoré je typické pre súčasnú buržoáznu filozofiu.

Autor načrtnú niekoľko stanovísk k riešeniu danej otázky, napr. B. Russell, G. E. Moore, K. Popper, R. Carnap a ďalších. V závere veľmi správne poukazuje, k čomu vedie nerešpektovanie dialektického prístupu pri riešení problému vzájomnej spätosti jedinečného a všeobecného. Usudzuje, že títo predstavitelia filozofie nielenže neprinesli v riešení danej otázky nič nového, ale naopak, v ešte chudobnej-

šej podobe sa dopúšťajú chýb, akých sa dopúšťali domarxistickí filozofi, robia jednoznačne v poznaní vzájomného vzťahu jedinečného a všeobecného krok dozadu. K takejto falzifikácii nastoleného problému dochádza však predovšetkým z dôvodov získania určitých záverov, ktoré sú diktované triednymi záujmami buržoázie, čo nevyhnutne podmieňuje protirečenie a nedostatky elementárnej postupnosti v realizácii správnej gnozeologicko-metodologickej orientácie.

Z týchto hľadísk je práca A. P. Šepulina poučná a podnetná aj pre nášho čitateľa, najmä pre pracovníkov v oblasti filozofie.

Viera Bilasová

K OTÁZKE SOCIÁLNYCH AKTIVÍT

G. S. AREFJEVA, Sociálna aktivnosť (Sociálna aktivita)

Ľudská aktívna činnosť, vyjadrujúca v princípe formu osvojovania (pretvárania, ale aj vytvárania) skutočností na jednej strane a spôsob rozvíjania, obohacovania ľudskej subjektivity na druhej strane, predstavuje v súčasnosti jednu z centrálnych otázok marxisticko-leninskej filozofie.

Je to tak preto, lebo s analýzou historicko-sociálnej praxe ako hlavnej sféry ľudskej aktivity súvisí dialektickomaterialistické riešenie ostatných filozofických otázok v systéme marxizmu-leninizmu. Táto problematika je závažná aj tým, že v predmetno-spoločenskej praxi možno azda najzreteľnejšie skúmať skutočný život človeka a spoločnosti, t. j. v praxi sa najvýraznejšie prejavuje celé bohatstvo a mnohotvárnosť životného procesu.

Dôsledné dialektickomaterialistické rozpracovanie tejto problematiky neznamená pre marxizmus-leninizmus pozitívny prínos iba v teoreticko-filozofickej oblasti. Znamená aj jeho ideologicko-svetonázorové obohatenie, najmä ak v historicko-spoločenskej praxi vidíme filozoficky zdôvod-

nenú ideu revolučnej činnosti proletariátu.

Z tohto hľadiska sa otázka historicko-spoločenskej praxe, predmetnej aktivity ľudí stáva v marxisticko-leninskej filozofii aj významným metodologickým princípom, najmä v oblasti teórie vedeckého socializmu a komunizmu. Iba marxisticko-leninská teória o vývine spoločnosti totiž odhaľuje a metodologicky zdôvodňuje veľkú historickú pravdu, že prejavom najvyššej úrovne ľudskej aktivity je nastolovanie cieľavedomých vzťahov.

V tomto zmysle cenným prínosom k riešeniu tejto zložitej a mnohotvárnej problematiky je i práca sovietskej autorky G. S. Arefjevovej *Sociálna aktivita* (Politizdat, Moskva 1974, 230 s.), analyzujúca podnetným a originálnym spôsobom problematiku subjektu a objektu v sociálnej praxi i v poznaní.

Kniha má štyri logicky na seba naväzujúce kapitoly. Východiskovým bodom autorkiných úvah v prvej kapitole s názvom *Kategórie „hmota“ a „vedomie“, „subjekt“ a „objekt“ v marxisticko-leninskej filozofii* je Marxova analýza problému aktivity subjektu v Ekonomicko-filozofických rukopisoch z r. 1844. Autorka zdôrazňuje,

že problematika, ktorou sa v práci zaoberá, je v súčasnosti predmetom pozornosti filozofov rôznych škôl i politických orientácií. Pri tejto príležitosti venuje veľa pozornosti kritike buržoázných a revizionistických interpretácií Marxovho chápania aktivity subjektu a konštatuje, že práve táto oblasť problematiky sa stala terčom útokov buržoáznej filozofie. Nie je náhodné, že práve táto otázka sa stala predmetom sporov a revizionistického prekrúcania. V otázke aktivity subjektu sú skĺbené všetky zvláštnosti a prednosti marxistickej filozofie a sotva by sme mohli bez nej hovoriť o dejinách ako o prírodno-historickom procese.

Princíp aktivity, tvoriaci teoreticko-metodologický základ marxistického chápania podstaty človeka, tak nadobúda aj hlboký politický a svetonázorový význam. Subjekt sa tu už prestáva chápať ako „gnoseologická abstrakcia“ (s. 6) a stáva sa historicky konkrétnou, prakticko-pretvárajúcou, tvorivou (a nie iba pasívne nazerajúcou) bytosťou. Je to bytosť predmetno-spoločenskej praxe, ktorá má všetky reálne predpoklady zmeniť svet, a tým aj samu seba.

Súčasný filozofický revizionizmus a buržoázna filozofia sa snažia revidovať revolučné teoretické východiská i praktické dôsledky marxisticko-leninského učenia, uplatňujúceho a zohľadňujúceho kategórie praxe jednak tým, že otázku aktivity subjektu subjektívizujú, mystifikujú subjektívny faktor, ochudobňujú ju o ideu objektívnej historickej zákonitosti, o ideu determinizmu, alebo Marxovo chápanie praxe analyzujú na základe heglovskej a feuerbachovskej terminológie a v tomto zmysle sa usilujú dávať do protikladu práce mladého Marxa s dielami z neskoršieho obdobia.

Na základe takejto interpretácie Marxovho učenia o aktivite subjektu sa dozvedáme, že napr. človek ako bytosť praxe má do činenia iba s produktom vlastnej činnosti, a že teda jedinou skutočnosťou je táto činnosť (s. 15). A tu, podľa Land-

grebeho, zaujal Marx stanovisko, ktoré je idelistické nielen príbuznosťou, ale aj samou štruktúrou problémov (s. 17).

S podobným názorom sa možno stretnúť aj u katolíckeho kritika J. Calveza, ktorý sa usiluje dokázať, že Marx bol idealisticky orientovaným filozofom najmä v súvislosti s jeho ideou humanizácie prírody (v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch*). Podľa Calveza mimo tohto stretávania sa človeka s prírodou, vyjadrujúceho proces jej humanizácie, neexistuje nijaká iná nezávislá realita (s. 17). Príroda „sama osebe“ a mimo človeka nemá nijaký zmysel, je „nediferencovanou a indiferentnou hmotou, je ničím“. Preto — ako sa nazdáva Calvez — Marx popieral existenciu objektívnej reality mimo aktivity subjektu. O objektívnej realite možno hovoriť len v súvislosti s praxou, s ľudskou činnosťou „produktujúcou objekt“ (s. 19). Autorka však upozorňuje, že Calvez stavia svoju kritiku Marxa na citátoch vytrhnutých z kontextu, často neúplných.

Ďalej autorka rozoberá názory tvorcov tzv. „nedogmatického“ marxizmu, ktorí sa grupovali okolo časopisu Praxis. V snahe „obnoviť“ filozofiu „univerzálneho človeka“, vidia v kategórii praxe východisko, podmienku „návratu“ k „autentickému marxizmu“, pričom prax v ich chápaní stráca črty materiálnej, ba aj spoločensko-historickej činnosti (Petrovic, Bosnjak, Kangrga, Grlič a iní). Je to činnosť nezávislá od objektívnej reality, v ktorej sa konštituuje sloboda aktívneho subjektu, jeho skutočná existencia. Nie náhodou hľadajú praxisti spoločné znaky medzi „autentickým marxizmom“ a existencializmom.

Mnohotvárna a v dejinách filozofie azda najzložitejšia problematika vzťahu človeka a sveta, subjektu a objektu, dialektiky praxe a prírody je — podľa autorky — v súčasnosti skĺbená do tejto metodologicko-svetonázorovej otázky: aktivita subjektu a materialistická odpoveď na základnú filozofickú otázku. Analyzujúc Marxove *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, autorka v tejto súvislosti zdôrazňuje, že iba so zre-

telom na základnú filozofickú otázku a na jej materialistickú odpoveď možno pochopiť Marxovu teóriu predmetnej aktivity človeka a spoločnosti ako dialektickomaterialistickú teóriu. Pritom je však potrebné rešpektovať ideu kontinuity v Marxovom myslení. Dialektickomaterialistické myšlienky v súvislosti s problémom ľudskej aktivity možno nájsť už v jeho raných textoch, kde poukazuje na dialektickú jednotu človeka a prírody a na predmetný charakter ľudskej činnosti. No výrazne sa prejavujú až v *Nemeckej ideológii*, kde Marx zdôrazňuje, že práca a tvorba sú základom dnešného sveta len v súvislosti s ideou priority vonkajšej prírody, ktorá je „materiálnym základom“, ontologickým predpokladom ľudskej predmetnej činnosti, ale aj podmienkou chápania dejín ako prírodno-historického procesu. Chápanie ľudskej aktivity v jednote s materialistickou odpoveďou na základnú filozofickú otázku implikuje i marxisticko-leninskú teóriu historizmu, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou dialektickomaterialistickej koncepcie človeka a sveta. V tomto zmysle sa historizmus stal základným metodologickým princípom v Marxovej teórii človeka, ktorým prekonal Feuerbachov abstraktný antropologizmus (s. 29).

V závere prvej kapitoly autorka poznamenáva, že iba dôsledným dialektickomaterialistickým skúmaním kategórií „hmoty“ a „vedomia“, „subjektu“ a „objektu“ možno pochopiť materializmus ako učenie, ktoré nevyklučuje aktívny ľudský prvok. Skúmanie ich vzťahu v rámci základnej filozofickej otázky (a materialistickej odpovede na ňu) umožňuje odhaliť závislosť vedomia od bytia v zmysle genetickom, ale aj funkčnom. Už klasici marxizmu tvrdili, že o vedomí možno hovoriť vždy ako o vedomom bytí. Toto materialistické chápanie vzťahu vedomia a bytia umožňuje pochopiť, že nie iba „obsah“ vedomia je závislý od bytia, ale že i samy formy myslenia sú v konečnom dôsledku determinované mnohotvárnou objektívnou realitou (s. 40), pričom — ako pozname-

náva autorka — tieto formy vznikli historicky ako odraz najvšeobecnejších vzťahov a spojení (jednoty) predmetného sveta (s. 40).

Prirodzene, formy myslenia nie sú vyjadrením pasívneho odrazu, ale vznikajú v procese praktickej činnosti, sú dôsledkom tejto činnosti.

Metodologický význam analýzy kategórií „vedomie“ a „bytie“ je teda v tom, že „fixuje“ ideu závislosti ideálneho od materiálneho. Toto metodologické východisko, posunuté do roviny subjekt — objekt, aktivita subjektu a predmetný svet, sa stáva jedným zo základných princípov dialektického a historického materializmu. Preto nie je náhodné, že sa súčasná buržoázna filozofia i filozofický revizionizmus snažia tento princíp narušiť, vyvrátiť, resp. vidia v takto formulovanej otázke „návrat“ k starému materializmu. Nejde vraj o „pravý“ marxizmus, tvrdí napr. Lefevbre, ale o „oficiálnu materialistickú doktrínu“ (s. 41).

V skutočnosti však rozdiel medzi „starým“ a novým materializmom je v tom, že na vyjadrenie „teoretického spojenia“ človeka so svetom postačovali starému nazeravému materializmu kategórie „vedomie“ a „bytie“. Dialektický a historický materializmus bol zásluhou klasikov v tejto súvislosti obohatený teoreticky i metodologicky o nové kategórie „subjekt“ a „objekt“, prostredníctvom ktorých možno pochopiť i miesto a funkciu praxe v dialektike človeka a prírody.

Veľký metodologický význam kategórií „subjekt“ a „objekt“ spočíva i v tom, že ich zavedenie prináša so sebou aj nové chápanie človeka a jeho podstaty, ktorú možno najzreteľnejšie identifikovať práve prostredníctvom praxe (s. 46).

Kategórie „subjekt“ a „objekt“ nemožno stotožňovať s kategóriami „vedomie“ a „bytie“, čo znamená, že ani vzťah subjektu a objektu nemožno stotožňovať so základnou filozofickou otázkou (alebo ho na ňu redukovať), s čím sa stretávame napr. u G. Petroviča, ale aj u niektorých sovietskych autorov (s. 47—48).

K riešeniu tejto otázky významne prispeľ, ako upozorňuje autorka, S. L. Rubinštejn, ktorý kategórie „vedomie“ a „bytie“ konkretizoval pomocou kategórií „subjekt“ a „objekt“. Tu treba poznamenať, že v súčasnosti túto problematiku pozitívne rozvíjajú napr. Šeptulin, Lektorskiij a iní.

Na základe predchádzajúcich úvah podáva autorka svoje vymedzenie pojmov „subjekt“ a „objekt“. Pod kategóriou „objekt“ rozumie tú časť objektívnej reality, ktorá je na danom historickom stupni vývoja osvojovaná a ovládaná spoločnosťou. Toto vymedzenie súvisí, ako poznamenáva autorka, s tým, že v rozlišovaní objektu a objektívnej reality zdôrazňujeme spoločenský charakter objektu, t. j. že iba tá časť objektívnej reality sa stáva objektom, ktorá je predmetom ľudskej teoreticko-praktickej činnosti. Z toho vyplýva, že kategórie „subjekt“ a „objekt“ sú korelatívne, nesmie sa však zanedbávať ich gnozeologický a ontologický aspekt (s. 52—53).

Metodologický i svetonázorový dosah vymedzenia objektu ako tej časti objektívnej reality, s ktorou spoločnosť vstúpila do praktického vzťahu a ktorú si subjekt osvojuje v historicky konkrétnych formách svojej činnosti, je veľký. Ak je objekt časťou predmetného sveta, potom v prakticko-teoretickom procese iba on — a nie celá predmetná skutočnosť — je predmetom poznávania a praktického pretvárania; objekt tak umožňuje vyčleniť to, čo je v procese činnosti spojené so subjektom. Dialektikomaterialistické chápanie vzťahu subjekt — objekt preto umožňuje chápať objekt historicky (s. 57).

Kategóriu „subjekt“ vymedzuje autorka tromi základnými charakteristikami: 1. subjekt je zmyslovo-predmetná bytosť; 2. jeho podstata je spoločenská; 3. podstata subjektu je „identifikovateľná“ praktickým vzťahom k svetu (s. 57).

Z uvedených charakteristík teda vyplýva, že „subjekt“ nemožno stotožňovať s kategóriou „vedomia“. Tým, že sa zaviedla do gnozeológie kategória praxe, priznáva sa subjektu predmetno-spoločenská a prak-

ticko-pretvárajúca podstata. Kategória praxe sa v tomto zmysle stala východiskovým princípom v analýze dialektiky subjektu a objektu.

S hlbšou analýzou problému sa napokon stretávame aj v *druhej* kapitole, ktorej predmetom je dialektika objektu a subjektu v súvislosti s kategóriami „spoločenské vedomie“. Tu autorka zdôrazňuje potrebu vypracovať a prehĺbiť kategoriálny aparát historického materializmu v zmysle odkazu klasikov (s. 70).

V Sovietskom zväze sú tieto otázky predmetom diskusie, ktorej začiatok sa datuje už od r. 1958 a ktorá sa sústreďuje predovšetkým na otázky „bytia“, „hmoty“, „existencie“, „spoločenského bytia“ a „spoločenského vedomia“, ako aj na otázky „základne“ a „nadstavby“ a ich vzťahu k „bytiu“ a „vedomiu“. Rovnako dôležité sú aj otázky materiálnych a ideologických vzťahov v spoločnosti. Autorka v polemike s Tugarinovom, Koganovom, Barulinom, Demičevom a ďalšími vyzdvihuje metodologickú potrebu chápať tieto kategórie v ich gnozeologickom a ontologickom význame a na základe toho ich aj špecifikovať. Nemať na zreteli túto metodologickú požiadavku znamená dopustiť sa teoretických nepresností pri interpretácii uvedených kategórií.

Ďalej autorka skúma kategórie „subjekt“ a „objekt“ v súvislosti s ich zaradením do oblasti historického materializmu. V doterajšom riešení tejto problematiky vidí dva hlavné nedostatky: 1. kategórie „subjekt“ a „objekt“ sa nechápali ako kategórie historického materializmu; 2. skúmali sa izolovane, nie v súvislostiach s inými kategóriami historického materializmu, najmä s kategóriami „spoločenské bytie“ a „spoločenské vedomie“ (s. 96).

Pri analýze spoločenského vedomia (a poznania) ako výrazu praktického vzťahu subjektu a objektu hovorí autorka o možnosti adekvátneho odrazu bytia. Stupeň adekvátnosti je tu daný špecifickým postavením a funkciou určitej triedy v spoločnosti. Otázka spoločenského poznania sa

takto. stáva ideologickou otázkou: záujem určitej triedy alebo napomáha, alebo brzdi rozvoj objektívno-praktických poznatkov o spoločnosti (s. 100). Tu sú napokon korene „falošného“, obráteného vedomia a falošnej (buržoáznej) ideológie. Toto, prirodzene, neplatí pre marxisticko-leninskú ideológiu, kde idea vedeckosti je spätá s ideou objektívnej nevyhnutnosti, ktorej praktickým výrazom je revolučné hnutie proletariátu (s. 104–105).

V riešení otázky sociálnej aktivity, ktorá je vyústením pozitívneho metodologického obratu v analýze kategórií „subjekt“, „objekt“ a ich vzájomného vzťahu, nám naďalej pomáha bohatý teoretický odkaz V. I. Lenina, najmä jeho práca *Materializmus a empiriokriticizmus*. Na základe kritiky Bogdanovovho chápania povahy sociálnej aktivity odhalil Lenin teoretické zdroje revizionizmu predovšetkým v súvislosti s otázkou praxe. Chápuc prax, sociálnu aktivitu ako sociálny proces, usiluje sa Bogdanov zredukovať predmetné bytie len na prácu vytvorený svet. Pri tom prax je v konečných dôsledkoch vedomím organizovaná a orientovaná. Objektívna realita sa takto „rozpušťa“ v skúsenosti subjektu (s. 128).

Leninova kritika Bogdanova (ale aj iných machistov) je pre súčasné kritické vyrovnanie sa s filozofickým revizionizmom v tejto oblasti cennou teoreticko-metodologickou i svetonázorovou smernicou. Významná je najmä jeho myšlienka, že pochopenie subjektu v jeho praktickej aktivite ešte neznamená rozhod s idealizmom; dôležité je, aby sme túto aktivitu nechápali mimo idey historickej zákonitosti, dialektického determinizmu.

S hlbokým teoretickým rozpracovaním kategórie „praxe“, predstavujúcej „základ“ sociálno-pretvárajúcej činnosti, sa stretávame v tretej kapitole (s. 138). Autorka panoramaticky podáva obraz o súčasnom stave riešenia tejto problematiky a konštatuje, že v sovietskej filozofickej literatúre existuje viac chápaní kategórie „praxe“ (uvádza tu štyri základné koncepcie pra-

xe), ktorých spoločným znakom je, že v praxi vidia v princípe pretvárajúcu činnosť. Za pozitívny prínos považuje autorka práve zavedenie kategórií „subjekt“ a „objekt“ do skúmanej problematiky. Ich využitie pri analýze pojmu „praxe“ umožňuje chápať otázku praxe historicky konkrétne, t. j. namiesto všeobecného, abstraktného vzťahu „človek — príroda“ je tu vzťah „subjekt — objekt“, pričom objektom je tá časť objektívnej reality, na ktorú sa vzťahuje konkrétna ľudská činnosť. Pojem „človek“, „ľudstvo“ sa nahrádza kategóriou konkrétneho historického „subjektu“ činnosti. Analýza kategórie „praxe“ z pozície subjektovo-objektového vzťahu je významná najmä pre rozlišovanie sociálnej aktivity v tej-ktorej historic-ko-sociálnej epoche.

Kategóriu „praxe“ vymedzuje autorka prostredníctvom takej aktívnej činnosti historicky konkrétneho subjektu, vďaka ktorej subjekt uskutočňuje materiálne pretváranie objektu v zhode s vopred určeným cieľom a poznatkami o tomto objekte. Je to činnosť, v ktorej pri zmene objektu mení sa i sám subjekt (s. 140). Uvedené vymedzenie praxe dovoľuje zahrnúť do tejto kategórie rozličné druhy činnosti, ktoré majú účasť na pretváraní prírodného i sociálneho. V princípe však kategória „praxe“ vyjadruje dve základné formy ľudských aktivít: predmetom prvej je príroda, predmetom druhej je spoločnosť, materiálne a ideologické vzťahy.

Poslednú kapitolu (s. 171) venuje autorka dialektike subjektovo-objektových vzťahov v sociálnopretvárajúcej činnosti. Hovorí o niekoľkých formách tejto činnosti (politická, právna, morálna, náboženská), ktoré sú v triednej spoločnosti nevyhnutne determinované spoločenskotriednym zápasom. Možno to skúmať, najmä pokiaľ ide o predmet spoločenskej praxe, ktorým je spoločenské bytie, spoločensko-ekonomické vzťahy, ale aj pokiaľ ide o pretváranie nadsťavby. V tesnej spojitosti s touto problematikou je aj otázka faktorov, ktoré determinujú aktivitu subjektu. V prvom rade

— zdôrazňuje autorka — treba rozdeliť tieto faktory na subjektívne a objektívne a určiť mieru závislosti jedných od druhých. Za základné faktory determinujúce činnosť subjektu sa všeobecne považujú potreby, záujmy a ciele. Často sa však skúmajú izolovane, neprihliada sa na ich vzájomnú organickú spätosť (s. 184). Kategória „záujmu“ v sebe spája otázku potrieb sociálneho subjektu s otázkou prostriedkov na dosiahnutie stanovených cieľov. Plnšie a konkrétnejšie teda vyjadruje dynamiku spoločenského procesu ako kategória „potrieb“ (s. 187).

V poslednej časti štvrtej kapitoly skúma autorka vzťah medzi prostriedkami spoločenskej praxe, ktoré predstavujú akési „materiálne telo“ nadstavby (s. 211), a výsledkami spoločensko-pretvárajúcej činnosti subjektu.

Na záver možno povedať, že práca sovietskej filozofky je v mnohom podnetná a svieža najmä svojou polemickosťou a s tým súvisiacou znalosťou problematiky, o čo sa v nemalej miere pričínila i jej hlboká znalosť myšlienkového bohatstva klasikov marxizmu-leninizmu.

Viera Gažová